

Soru-Cevap

Soru-1: İktisat Nizamı kitabının 96. sayfasında şu ibare geçmektedir; Ebu Yusuf, Harac kitabında Saîd İbn-u el-Museyyeb'den Ömer İbn-u el-Hattab'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

... *"Muhtecirin (araziye sınır çeken kimsenin) üç seneden sonra (arazi üzerinde) bir hakkı yoktur."*

Müşrif halakada, Ömer'in bu sözünün üzerinde sahabenin icmâsının gerçekleşmiş olmasından dolayı şeri delil olduğu, dolayısıyla ister satın alma ister miras ister hibe isterse de herhangi başka meşru bir sebep yoluyla olsun bir araziyi mülk edinen kimsenin bu araziyi kullanabileceğini ve üç yıl işletmediği takdirde ise arazinin bu kişiden alınacağı değerlendirmesinde bulundu.

Burada şebabın biri şunları sordu:

1- Delalet bakımından Ömer'in sözüne, Resul [Sallallahu Aleyhi ve Sellem]'in hadisine muamele edildiği gibi muamele edilir mi?

2- Sahabenin hiç birisinin karşı çıkmamasından dolayı Ömer'in sözüne şeri delil olarak itibar edilir mi? Yani bu, Ömer'in sözü üzerinde sahabenin icmâsı hasıl olduğu anlamına mı gelmektedir?

Burada konu hakkında kesin bir cevap yoktur. Dolayısıyla bunun hakkındaki cevabı rica ediyor size şükran ve taktirlerimizi sunuyoruz.

Cevap-1:

-Ömer'in sözünün delil olmasına gelince; bu doğru değildir. Bilakis delil, Ömer [RadıyAllahu Anh]'ın sözünden çıkarılan hüküm üzerindeki sahabenin icmâsıdır.

-Dealet bakımından Ömer'in sözüne hadise muamele edildiği gibi muamele edilmesine gelince; bu doğrudur.

Birincisine, yani Ömer'in sözünün delil olmayıp bilakis icmânın delil olmasına gelince; bu, karışık olmayan açık bir husustur. Zira icmâ-us sahabe, rivayet etmedikleri bir delili açığa çıkarmış olup dahası hükmü delil olmaksızın zikretmeleridir. Çünkü bu delil onlar nezdin meşhur ve çok açık olan bir husustu. Yani sanki delil onlar tarafından besbelli ve malum olan bir husustu. Dolayısıyla hükmü zikretmekle yetinmişlerdir.

İkincisine, yani delalet bakımından Ömer'in sözüne hadise muamele edildiği gibi muamele edilmesine gelince; bu doğrudur, gereklidir de. Çünkü Ömer, hükmü metinsel olarak zikretmiş olup kendisi lügat ehlinen biridir. Hatta Ömer'in sözünden çıkarılan hükmün anlaşılması için lafızların hadisin lügatteki delaletlerine göre incelendiği gibi onun sözünün de incelenmesi kaçınılmazdır. Aksi takdirde lügatsal bir incelemeyle hadis gibi bu söz de incelenmez ise özellikle de Ömer lügat ehlinen iken Ömer'in sözünden çıkarılan hüküm nasıl anlaşılır?

Meselenin daha çok açıklığa kavuşması için Ömer'in aşağıdaki sözüne daha iyi bakmalısınız:

Ömer şöyle demiştir:

"Kim bir ölü araziyi ihya ederse o arazi onundur.

Muhtecirin (araziye taşla çeviren kimsenin) üç seneden sonra (arazi üzerinde) bir hakkı yoktur. "

Böylece o, ihya edene ait olan mülkiyeti zikrederken muhtecire ait olan mülkiyeti zikretmemiştir. Dolayısıyla o şöyle demiştir: *"Kim bir ölü araziyi ihya ederse o arazi onundur."* Şöyle dememiştir:

"Kim bir araziye ihticar ederse (taşla çevirirse) o arazi onundur." O halde ölü arazi, sadece ihya ederek, yani ekerek ve benzerleri ile imar ederek mülk edinilirken etrafını taşla çevirmekle mülk edinilmez mi? Yani ihya eden için mülkiyet olurken muhtecir için mülkiyet yok mudur? Ardından arazi ihya edilip (üç yıl boş bırakıldığında) mülkiyetin alınması muhtecir için olup ihya eden için değildir demek; her kim bir araziye ihticar eder sonra da onu üç yıl boş bırakırsa bu arazinin ondan alınacağı ve bunun, Ömer, "muhtecirin üç seneden sonra bir hakkı yoktur" deyip "ihya edenin üç seneden sonra bir hakkı yoktur" dememiş olmasından dolayı araziye ihya eden kimseye intibak etmeyeceği anlamına mı gelmektedir?

Yani mülkiyet, "kim ihya ederse" sözündeki ihya eden kimse için olup "Muhtecirin bir hakkı yoktur" sözündeki muhtecirin elinden alınır demek olup şimdi mesele bu şekilde midir? Şayet hüküm, mülkiyet ve

onun alınması hususunda hem ihya edeni hem de muhteciri kapsıyorsa bu nasıl olacak? Hatta her hangi bir hadisi lügatteki lafızların delaletleri bakımından incelediğimiz gibi lügatsal olarak Ömer'in sözünün delaletini de incelemedikçe bunun anlaşılması mümkün değildir.

Bunun incelenmesi sonucunda deriz ki; Ömer'in bu sözü, icaz-ı hazf [İcaz-ı Hazf: Manaya zarar gelmemesi şartı ile lafzi veya akli karine delaleti ile cümleyi tamamlayanlardan birinin hazfıdır] babına girer. İcaz-ı hazf ise fikh-ul lügada bilinen bir husustur. Sanki Ömer şöyle demiştir: "Kim ölü bir araziye ihya ederse o arazi onundur. Üç seneden sonra onun bir hakkı yoktur. Kim ölü bir araziye ihticar ederse o arazi onundur. Üç seneden sonra muhtecirin bir hakkı yoktur." Böylece Ömer; [... kim ihya ederse] ifadesini, yani birinci hükmün yarısını ispat etmiş ve aczi, yani [... Üç seneden sonra onun bir hakkı yoktur] ifadesini hazfetmiştir. Yine Ömer, ikinci hükmün yarısını, yani [... Kim bir araziye ihticar ederse...] ifadesini hazfetmiş ve aczi, yani [... Muhtecirin bir hakkı yoktur] ifadesini ispat etmiştir. Hakeza mülkiyet hakkı hususunda arazinin ihya ve ihticar edilmesine ilişkin hükmün aynı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde arazinin boş bırakılması üzerine mülkiyetin alınmasının hükmü de her ikisi için aynıdır. İster bu ihya edenin hakkı isterse muhtecirin hakkı hususunda olsun fark etmez.

Birinci açıdan böyledir.

İkinci açıdan ise şöyledir: Şayet Ömer'in sözünün delaleti, lügatsal delalet olarak incelenmez ise delalet olarak ihya etmenin arazi mülkiyetinin illeti olduğunu nasıl anlayacağız? Ömer'in sözü lügatsal olarak incelendiğinde hükmün vasıf üzerine takip ve sebep fe'si ile tertip edilmesi, ister fe hükme dahil edilsin isterse vasfa dahil edilsin delalet olarak illeti ifade ettiği ortaya çıkar. Bu ise fe'nin delalet şartlarının, yani fe'yi delalet olarak illeti ifade etmesini sağlayan üç şartın bu doğrultuda gerçekleşmesi durumunda geçerlidir. Bu ise Ömer'in [... Kim ihya ederse] sözünde gerçekleşmiştir [Tefsir-ul Vusûl İlâ'î Usûl'e bakınız]. Hakeza ihya etmek, mülkiyetin illeti olmaktadır. Dolayısıyla kim (araziye) ihya ederse, yani nasıl ihya ederse etsin araziye sahip olmuş olur...

Ve hakeza.

Velhasıl:

Ömer'in sözü delil değildir. Bilakis delil, Ömer'in sözünden çıkarılan hüküm üzerinde sahabenin icmâ etmesidir.

Çünkü Ömer, lügat ehlinden biri olmasından dolayı çıkarılan hükmü Arapça metin ile ifade etmiştir. Dolayısıyla Ömer'in sözündeki lafızların delaleti mantuk, mefhum ve lügat üslupları bakımından hadisin lafızlarının lügatsal olarak incelendiği gibi lügatsal olarak incelenmedikçe Ömer'in sözünden çıkarılan hükmün bilinmesi imkansızdır.

Soru-2: Şahsiye kitabının üçüncü cüzünün:

- 471. sayfasının aşağıdan 9. satırında: "...İllet mesabesinde bir manayı içermektedir."

- 476. sayfasının 8. satırında: "...Sanki onun ondaki sübutu illet mesabesi manasındadır."

- 482. sayfasının 6. satırında: "...Sanki o bir illettir."

- 483. sayfasının 13. satırında: "...Sanki o bir illettir. Dolayısıyla o, bir illet mesabesinde dir."

ifadeleri geçmiştir.

Bizler biliyoruz ki illetin delilleri şu dördüdür: "Sarih, delalet, istinbat ve kıyas." O halde illet mesabesinde olan şey bu dördünün dışında mıdır? Yoksa illet, sadece sarih illet olup bunun dışındakiler illet mesabesinde midir? Şu halde "illet mesabesinde dir" ifadesini açıklamanızı rica ediyorum. Allah sizi ve sizinle birlikte olanları mübarek kılsın.

Cevap-2: İlet, teşriinin sebebidir. Dolayısıyla illet kıyasın mahallidir. Zira "sarahatan, delaleten, istinbaten ve kıyasen" illet bulunduğu illeti içeren başka fer'î bir hüküm asıl hükme kıyas edilir.

Mesela:

Allahuteala şöyle buyurmuştur:

"Cuma günü salâh

için çağrıldığı zaman alış-verişi bırakıp Allah'ın zikrine koşunuz." [Cuma 9] Burada salâh için çağrı anında

alış-veriş yapılmamasının illetinin salâhtan alıkoyma olduğu istinbat edilir. Böylece nassta geçen “alış-verişin terk edilmesi” hükmü, illeti içeren başka bir hükme ilişkin kıyasın mahalli olur. Bu da mesela salâha çağrı anında icâra akdinin yapılmasının terk edilmesidir... Alıkoyma illetini içeren diğer hükümler de böyledir.

Ve hakeza.

Delillere göre illet çeşitleri araştırılmış olup illet çeşitleri, “sarahaten, delaleten, istinbaten ve kıyasen” olmak üzere dördtür. Bunların dışındakiler ise teşriinin sebebi olan illet ve bu illeti içermesinden ötürü kıyasın bulunması anlamında olan illet değildir.

İlletin varlığını ifade eden nasslardaki lügat kullanımları açıklanmış olup bu, Şahsiye kitabının üçüncü cüzünde kendi babında açıklanmıştır.

Ancak lügatte nassta geçen hüküm ile bu hükme ilişkin başka bir husus arasındaki ilişkinin istinbat edildiği bir takım kullanımlar vardır. Fakat bu ilişkiye kıyas yapılmaz ve bu, illet çeşitlerinden de değildir. İşte bu lügatsal kullanıma, illet mesabesinde veya sanki bir illettir denilir. Yani bu kullanımda hüküm ile nasstaki diğer bir şey arasında ilişki manası vardır. Ancak bu ne sarahaten ne delaleten ne istinbaten ne de kıyasen bir illettir.

Bu açıklamaya ek olarak derim ki:

[] “Güneş zail olduğunda salâhu kılın” cümlesindeki fe harfi, salâhın sebebidir. Ancak güneşin zevali ile sâlah arasında bir ilişki yoktur. Zira burada sadece bir sebep vardır.

Ancak Allahuteala’nın, **“Allah'tan başka tapanlara sövmeyin. Sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah'a söverler.”** [el-Enam 108]” kavlindeki fe harfi, fe-i sebebiyye olmasına rağmen [] “sövmeyin” hükmü ile [] “Sonra onlar da söverler” arasında bir ilişki vardır. Zira kafirlerin ilahlarına sövmekten nehyedilmesi onların Allahu Subhânehu’ya sövmelerinden korkulmasından dolayıdır. Ancak buna kıyas edilmez. Dolayısıyla mesela, “Seni tutuklamasından korkarak yöneticinin zulmüne karşı çıkma” denilmez... Bilakis bu, sadece nassta belirtilen durum için geçerlidir. Lakin hüküm ile hükmün sebebi arasındaki ilişki müctehidin, kendi kapsamına giren durumları kapsayan külli bir hüküm çıkarmasına imkan verir. Dolayısıyla kafirlerin ilahlarına sövmek mubahtır denilir. Harama götürmesinden -ki o, Allahu Subhânehu’ya sövülmesidir- dolayı ise bu mubah yasaklanmıştır. Bunun içindir ki şu küllî hüküm çıkarılmıştır: [] “Harama götüren vesile de haramdır.”

Yani bu ilişki, cüzlerin kendi kapsamına girdiği külli bir hükmün çıkarılmasına imkan verir... Böylece bu külli hüküm gereği harama götüren her vesile yasaklanır.

Buradaki farkı mülâhaza ediniz ki ben, sebep ilişkisinden cüzlerin kendi kapsamına girdiği külli şeri bir hüküm istinbat ettim. Lakin ben, fer’î hükmü asıl hükme kıyas etmedim.

Mesela: [] “Hartum’a git” ifadesindeki “Îlâ” harfinin kullanılması bir gaye içindir. Ancak gitmek ile gaye, yani Hartum arasında bir ilişki yoktur.

Lakin Allahuteala’nın, **“Sonra da geceye kadar orucu tamamlayın.”** [el-Bakara 187] kavlindeki “Îlâ” harfinin kullanılması gaye için olmasına rağmen oruç ile gecenin girmesi arasında bir ilişki vardır. Yani geceden bir parça girmediği müddetçe oruç kabul olmaz. Bundan da “Vacip olan oruç, muayyen bir gayeye uzayınca kadar sahih olmaz ve ayetin nassında geçen vacip hüküm kendisi ile sahih olduğu sürece bu gayeye uzanması vacip hale dönüşür” şeklinde bir külli hüküm istinbat edebilirim. Böylece şu külli hükme ulaşırız: [] “Kendisi olmadıkça vacibin tamamlanmayacağı husus da vaciptir.” Dolayısıyla bir Halifenin çıkarılması vacip olur. Çünkü vacip olan hadlerin ikamesi ancak Halife ile mümkündür. Farkı mülâhaza ediniz ki Halifeye biat edilmesini oruca kıyas etmedik. Çünkü oruç ile Halifeye biat edilmesini bir araya getiren bir illet bulunmamaktadır... Ancak vacip olan hadlerin ikamesinin sıhhati için Halifeye biat edilmesi vacibiyyetinin kapsamına girdiği külli bir hüküm bulunmaktadır.

İstishabın istinbatında da bunun bir benzerini söylemek mümkündür. Zira usul alimleri istishabı, “bir hususun birinci zamandaki sübutuna binaen onun ikinci zamandaki sübutuna hükmetmekten ibarettir” şeklinde tarif ettiler. Yani bir hususun geçmişteki sübutuna binaen onun mevcut zamanda sübut bulmasıdır. Dolayısıyla varlığı sabit olan her hususun daha sonra yokluğu hakkında şüphe oluşması halinde aslolan onun baki olmasıdır. Onun yokluğunu gösteren husus, daha sonra varlığı hakkında şüphenin oluşmasıdır. Dolayısıyla yokluğu halinde de aslolan onun devamlılığıdır. Yani asıldaki hükmün sübutu ile daha sonra

onun devamlılığı arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla sanki hükmün geçmişteki sübutu, mevcut zamandaki sübutu hususunda bir illet mesabesindedir. Bu da külli bir hüküm olan “istishabın” çıkarılmasına götürür. Yani bir hususun geçmişteki sübutuna binaen mevcut zamandaki sübutuna götürmesi demektir.

Mesela şöyle rivayet edilmiştir:

“Resulullah [Sallallahu Aleyhi ve Sellem], Tebuk’ta on küsur gece ikame ettikten sonra kabileyi Medine’ye doğru hareket ettirdi. Yolda Vadi Muşakkak denilen vadide kayalardan damlayan bir su sızıntısı vardı ki bu su, bir, iki veya üç süvarinin susuzluğunu ancak giderirdi. Bunun üzerine Resulullah [Sallallahu Aleyhi ve Sellem] şöyle dedi: **“Bu vadiye bizden önce kim varırsa biz oraya gelinceye kadar ondan bir damla dahi almasın.”** Birisi dedi ki: “Oraya daha önce münaflıklardan bir gurup gelerek ondaki suyun hepsini aldılar.” Resulullah [Sallallahu Aleyhi ve Sellem], oraya gelip yanında durduğunda onda hiç su kalmadığını gördü. Bunun üzerine dedi ki: **“Bu suya bizden önce kim geldi?”** Ona denildi ki: “Ey Allah’ın Resülü! Falan ve filan kişiler geldiler.” Dedi ki: **“Ben ona gelinceye kadar onların bu sudan bir damla dahi almalarını yasaklamamış mıydım?”** Ardından Resulullah [Sallallahu Aleyhi ve Sellem], onlara lanet edip bedduada bulundu.” [İbn-u Hişam şiretinde rivayet etti] Dolayısıyla Resul [Sallallahu Aleyhi ve Sellem], bu hadiste az miktarda olan bu suyun içilmesini haram kılmıştır. Çünkü bu, ordunun susuz kalmasına yol açmaktadır. Zira o, şöyle demiştir:

“Bu vadiye bizden önce kim varırsa biz oraya gelinceye kadar ondan bir damla dahi almasın.” Ondaki su alanları da lanetlemiştir... Oysa başka hallerde bu vadideki o sudan almak caizdir. Ancak Resul [Sallallahu Aleyhi ve Sellem] gelmeden önce ondan almak ve ordunun arasında paylaştırılması ordunun mahrum edilmesine, yani bir zarara yol açmaktadır. Dolayısıyla Resul [Sallallahu Aleyhi ve Sellem] gelinceye kadar bu vadiden su alınması haram kılınmıştır. Dolayısıyla Resul [Sallallahu Aleyhi ve Sellem] gelmeden önce su alınması ile ordunun susuz kalması -ki bu onu zarara maruz bırakacaktır- arasında bir ilişki vardır. Dolayısıyla da sanki bu ilişki, zarara yol açacak olması halinde bu vadiden su alınmamasının illeti veya illeti mesabesinde olmaktadır. Ancak bu halin dışında su almak mubah olarak devam eder. Bu da “Mubahın kollarından her hangi bir kol zarara yol açarsa bu kol haram kılınır ve şey ise mubah olarak kalmaya devam eder” şeklindeki külli hükmün çıkarılmasına götürmektedir.

Hakeza nasstaki hüküm ile ondaki diğer bir şey arasındaki lügatsal kullanımdaki bu ilişki, külli hükümlerin çıkarılmasına imkan vermiştir. Çünkü külli hüküm, ister bir delilden isterse birçok delilden olsun herhangi bir şeri hükmün istinbat edildiği gibi tamamen şeri nasstan istinbat edilmektedir. Ancak kendisinden külli hüküm istinbat edilen delilin, nasstaki hüküm ile onunla ilgili diğer bir şey arasındaki ilişkiyi kapsamaması gerekir. İşte kendisine illet mesabesinde veya illeti kapsayan dediğimiz şey budur. Onu tüm cüzlerinin üzerine uygulanabilir kılan da bizzat budur.

Külli hüküm, kıyas gibi şeri delil olmadığı gibi şeriatın asıllarından bir asıl da değildir. Ancak o, diğer şeri hükümler gibi istinbat edilen bir şeri hükümdür. Dolayısıyla bir delil olmaz; mesele sadece nasstaki hüküm ile diğer bir şey arasında illete benzer bir ilişkinin bulunduğu delillerden istinbatın yapılmasıdır.

Velhasıl; nasstaki lügatsal kullanım, şayet illeti ifade eden lügatsal kullanımların, yani illetin dört halinin dışında hüküm ile diğer bir şey arasındaki ilişkiyi ifade ediyorsa bu ilişki hakkında sanki o, bir illet veya illet mesabesinde denilir.

Yani şayet lügatsal kullanım bir ilişkiyi ifade ediyorsa,

Bu ilişki, illete ait lügatsal kullanımların dışındaysa,

Bu ilişki, asıl hükmün üzerine yeni bir hükmün bina edildiği kıyas mahalli değilse,

Bu ilişkiden ancak cüzlerin kendi kapsamına girdiği külli bir hüküm çıkarılıyorsa...

İşte bu haller, “sanki illet” veya “illet mesabesinde” olarak isimlendirilir.

H. 04 Cumâde’l Ulâ 1431

M. 05 Mayıs 2010